

Gungbrädet i salen En kulturhistorisk glimt*

»På gårdsplanen liksom i parken saknades aldrig gungbräden — — —» berättas det om herrgårdarna i Jorois.¹ Ännu kan man på herrgårdarnas gårdsplaner få se en ofta omåttligt lång planka placerad på två bockar, som t.ex. på Frugård i Jorois (bild 1) eller Vehmais i Juva. I stället för de nutida pråliga grannt målade trädgårdsmöblerna och hammockarna av amerikansk modell med rimsprydda ovantåg fanns det förr bara en lång enkel bänk (bild 2–3). Då man fick lust kunde man som av namnet framgår, också använda den som gunga genom att placera en bock i brädets mittpunkt.

Men i Jorois påträffar man förvånande nog gungbrädet också inomhus. Ossian Grotenfelt (f. 1848) beskriver Järvikylä gårds gamla karaktärsbyggnad där salen delvis ännu var i samma skick som under hans farfars Gustaf Grotenfelts tid (d. 1857):

»Vi gå nu från stora kammaren ut i stora salen, ett för den tiden stort, ehuru lågt rum. Af dess möblering föll främst i ögonen den långa soffan (för 9 personer) som stod längs fönsterväggen. — — — För resten fanns i salen mestadels ostoppade trästolar, som voro glänsande vita och höllos i stor heder. — — — Uti vår tidigaste barndom (c. 1850) fanns bland stora salens möbel ännu ett gungbräde, i hvars ställe sedan kom den långa trägungstol, som senare kallades 'kärlekskärran'.»²

På planritningen över salen (bild 4)³ ser man gungbrädet vid den korta väggen mellan ugnen och dörren.

Samma enkla och flärdlösa inredningssätt känner vi till även från en annan herrgård. Lilli von Wendt berättar om referendariesekreterare Carl Daniel Westzynthius begravning på Prosvik i Nagu år 1853:⁴

»Rummet var nu fullt av folk. På gungbrädet sutto de båda väninnorna Carolina och Naema — —»

Gungbrädet finns i herrgårdens vita salong där änkan tar emot begravningsgästerna och författaren kommenterar:

»Enligt ett dåtida sätt att möblera upptogs den ena långsidan av rummet av ett jättestort grönt gungbräde, som visserligen erbjöd sittplats

---

* Artikelns finska originalversion ingår i den (otryckta) festskrift som museiverkets historiska bildarkiv gjorde till fil.dr Marta Hirns 70-års dag den 7. 11. 1973.

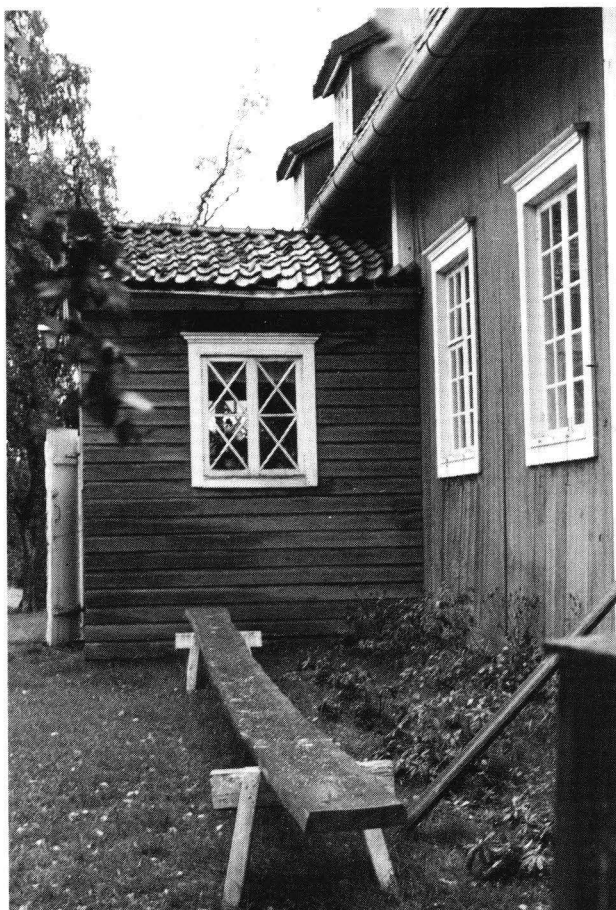

Bild 1. Frugård, Jorois.
Gungbräde vid husväggen.
Foto museiverket/E. Härö.

för många personer, men avstäck mycket fult mot den annars enhetliga och vackra möbleringen i vit rokokostill med en förgylld spegel och vackra stolar med bord.»

Till samma ändamål kunde man i salarna även använda vanliga långa bänkar, vilkas gamla namn⁵ enligt Sirelius är långstol. På Frugårds vind, som är inredd till ett hemmuseum, finns två långa gråmålade bänkar som sett bättre dagar. Av den rikhaltiga litteraturen vet vi hur herrgårdssocknen Jorois sällskapsliv blev livligt, med undantag av krigstida avbrott, under de årtionden kring sekelskiftet mellan 1700- och 1800-talet, då Haapaniemi krigsskola fanns i grannsocknen Rantasalmi.⁶ Visiter och fester avlöste varandra, fastän man annars levde ganska anspråkslöst. Från Frugård berättas:

»Musiken till dansen bestod i sång och möblerna längs salsväggen utgjordes av träbänkar — — —». ⁷

Bild 2. Backas, Esbo. Fredrik Pacius gård. Medlemmar av familjen Pacius på gungbrädet. Foto museiverket/Reinhold Hausen 1870–80-talet.

Enligt traditionen fanns bänkarna i salen kvar ännu under fröknarna Grotenfelts tid⁸ – fröknarna var »Frugåsarna» Betta, Lovisa, Alexandra och Marie som var födda på 1820-talet och härskade på gården från 1840-talet.⁹ Den sista av dem, Alexandra, dog 1907. Också på Ahlajärvi gård i Kalvola, major Emil Segercrantz (f. 1826) barndomshem, omnämns i salen två långa bänkar utom ett halvt dussin stolar.¹⁰

Gungbrädet eller en enkel lång bänk har m.a.o. i de nämnda exemplen hört till salens standardmöblering. Från Järvikylä sal försvann gungbrädet då man där placerade den redan nämnda »kärlekskärran», en gungstol för två,¹¹ som representerar ett slags folklig biedermeier och som man påträffar på alla herrgårdar i Jorois. När bänkarna försvann från Frugårds sal framgår inte ur källorna, men åtminstone nämns de inte mera i salen i bouppteckningen efter Alexandra Grotenfelt.¹²

Gungbrädets funktion inomhus får sin förklaring genom det sätt på vilket rummen begagnades. Salarna var ju i alla fall för det mesta oeldade och oftast glest möblerade, och också om där kunde finnas en lång soffa där det rymdes upp till sju välmående prostinnor i rad, så besvärade man sig inte med att skaffa sådana rader av stolar att de skulle ha räckt till för alla gästerna. Gungbrädet var då en ändamålsenlig lösning. Av samma orsak, för att salarna så sällan

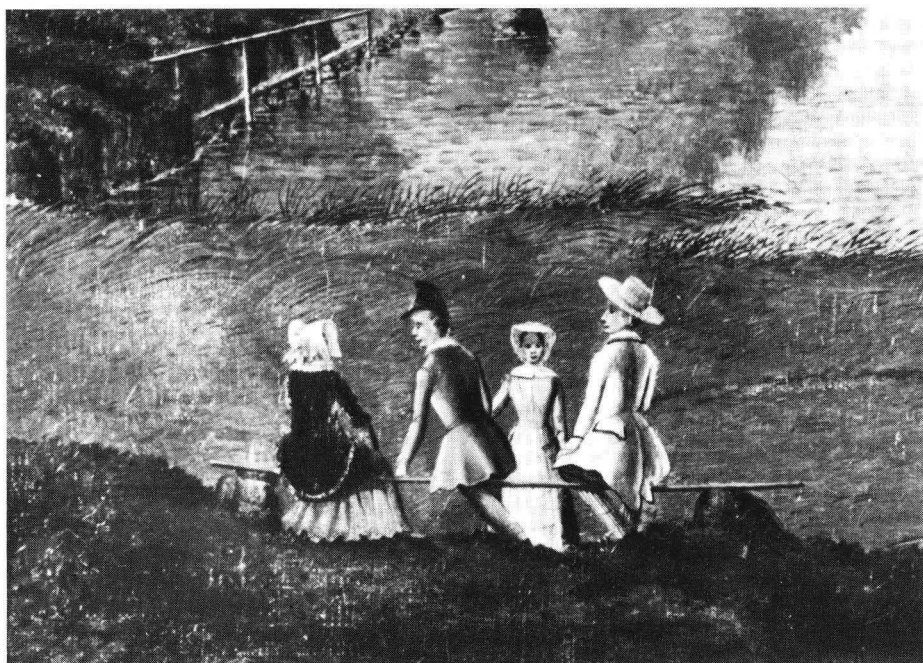
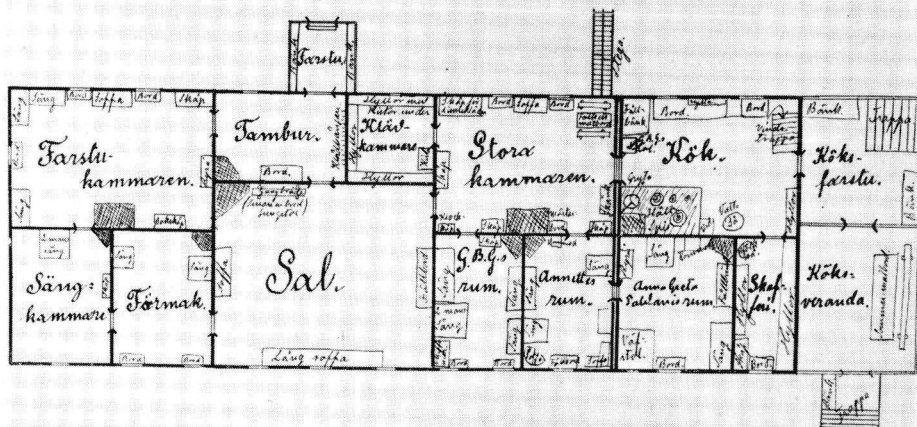

Bild 3. Gungbrädet kunde naturligtvis även läggas på stenar eller stubbar. Familjen Hedman på gårdsplanen. Detalj ur oljemålning av Johan Erik Hedman. Österbottens museum inv.nr 72–115. Foto museiverket.

användes, förblev deras möblering gammalmodig långt in på 1800-talet, med alla möbler placerade längs väggarna. I en sådan möblering kunde också det främmande gungbrädet smälta in i helheten.

Om det också i salen på Järvikylä fanns en nio personers soffa och stolar måste man även där dessutom ty sig till ett gungbräde. Där hade man i salen också annars nöjt sig med en anspråklös möblering med hårda trästolar, emedan Ossian Grotenfelt i sina minnen berättar att husets bästa möbler, bl.a. stoppade och fint överklädda vita empirestolar, var placerade i förmaket.¹³ Denna minnesbild motsvarar även det allmänna bruket med förmaket vanligen finare inrett än salen, då förmaket fungerade som husets representationsrum. T.ex. det redan nämnda Ahlajärvi hade salsväggar av obeklädd stock, medan förmakets väggar var rappade och målade ljusröda; möbleringen där bestod av bl.a. någon stoppad länstol och sidenbeklädd taburett.¹⁴ Likaså hade i början av 1800-talet den stenrika gamllakarlebyköpmannen Anders Roos d.y. i sitt ståtliga stenhus en påfallande enkel inredning i salen jämfört med förmaket; till och med fönstren saknade gardiner.¹⁵ Gardinlösheten i sig var ingenting märkvärdigt då den förekom allmänt, däremot att det just var i salen gardinerna saknades.

Plan af gamla hufvudbyggnaden å Järvikylä. Ent. teckning af Ossian Grotenfelt.

Bild 4. Järvikylä, Jorois. Den gamla karaktärsbyggnadens grundplan. Gungbrädet i salen vid väggen mellan ugnen och tamburen. Ur ätten Grotenfelt, s. 139.

Men märkligt nog kan man påträffa gungbrädet också i en helt annan miljö, i ett grevligt slott. Louis de Geer berättar i sina memoirer om ett besök han gjorde på Trolle-Ljungby slott i Skåne någongång mellan åren 1846 och 1848.¹⁶ Detta ägdes av en ålderstigen grevinna Ulrika Lovisa Sparre (1762–1848), änka efter riksdrotsen Carl Axel Wachtmeister. I slottet, som på sina väggar ståtade med porträtt skänkta av tre kungar,¹⁷ levde man ännu enligt gammal sed, vid middagen uppträdde betjänterna i kanariegula galalivrées och gumman själv var så älskvärd och artig att inte fruarna i De Geers egen generation kunde jämföras med henne. Men

»--- till egenheter hörde möbleringen af hennes sängkammare, i hvilket mycket stora rum funnos icke mindre än fjorton byrår och två gungbräden».

Riksdrotsinnans ytterst personliga inredningsstil, om också inte det exakta antalet föremål, har uppenbarligen gått till historien, ty i sin berättelse »Den sista riksdrotsinnan» (1927) beskriver också Waldemar Swahn rummet:¹⁸

»---- i drotsinnans stora sängkammare småpratade alla de tjugo klockorna --- och tretton sekretärer lyssnade förstrött medan de allt emellanåt kastade gustavianskt föraktfulla blickar på det stora omålade gungbrädet ----».

Här ansluter sig till gungbrädet en gåtfull dialog, som det är skäl att förhålla sig försiktigt till, då man inte vet om den härstammar från en originalkälla eller ur författarens egen fatatur.¹⁹ Då gästen som stiger in i sängkammaren frågar den nådiga grevinnan hur det står till, svarar denna:

»Excellent, min käre Nathell – jag har ridit en fjärdingsväg i dag. Hur många mil tror han att den sista plankan håller?

Assessor Nathell kisade med ena ögat mot ett bastant gungbräde, som stod mitt i rummet och svarade med ett försiktigt småleende:

Den kommer ju från Trolle-Ljungby skogar och räcker så länge det behagar nådig grevinnan att den skall räcka.»

Då Gustaf Mauritz Armfelt dödssjuk i Petersburg år 1814 klagar över att han är instängd och tvungen att ta sin motion på ett gungbräde, och Årstafrun, Märta Helena Reenstierna år 1839, redan skröplig och halvblind, berättar om hur hon varit ute en majdag: »Brita Caisa (pigan) ledde mig till Gungbrädet och gungade mig till en liten motion — — —»²⁰, då upptäcker man vilken funktion gungbrädet hade i drotsinnans sängkammare, antingen i verkligheten eller i Swahns fantasi: det var i själva verket hennes motionsredskap om man får lov att uttrycka sig så modernt. Hennes ritt en fjärdingsväg hade gjorts i sovrummet med tillhjälp av någon, troligen kammarpigan, eller om plankan var tillräckligt lång och sviktande kan det hända att drotsinnan allena studsade i mitten av brädet. Nathells diplomatiska svar torde innebära att plankan nog håller så länge som drotsinnan själv orkar gunga. Gungbrädet var således ett enkelt men något skrymmande motionsredskap.²¹

Det må vara hur det vill med riksdrotsinnans ritt, två gungbräden fanns det i alla händelser i hennes sovrums. Var de detaljer i denna också annars egendomliga inredning eller verkliga motionsredskap, det förblir en hemlighet mellan de samtida. Också i en annan skånsk högvälborens dams sovrums finner vi en detalj, som vi endast kan gissa vad den egentligen är. I C. A. Ehrensvärds sepiateckning (bild 5)²² av sin svärmor grevinnan Alexandrine Sparre (1735–1819) i sitt sovrums, som man sade att aldrig eldades, syns ett föremål som påminner om ett gungbräde. Där sover kammarjungfrun inlindad som en larv mot kölden, av allt att döma utan madrass, medan grevinnan själv sover enligt gammal sed sittande i sin himmelssäng omgiven av väldiga dunbolster. Kammarjungfruns karga bädd får vi hoppas att i verkligheten åtminstone var en bocksäng, ehuru Ehrensvärd, som om sin svärmor sade »— Snål efter förtjenst»,²³ illmarigt har karrikerat den som ett gungbräde.

Vi känner verkligen till användningen av gungbräden inom hälsovården. Kirsti Gallen-Kallela berättar från en vistelse vid Runni hälsobrunn ung. år 1914, hur alla brunnsdrickarna hoppade på gungbräden i den stuga källan fanns, både tjocka bondvärdinnor och fina fruar från hotellet. Hon tyckte att det såg otroligt komiskt ut, men snart hoppade hon själv med.²⁴

I detta sammanhang kan vi återvända till Jorois, där det på Torstila gårds ägor fanns en nu redan bortglömd hälsokälla. Den var mycket populär från 1810- till 1840-talet och gjorde socknens sällskapsliv livligare då dit kom gäster

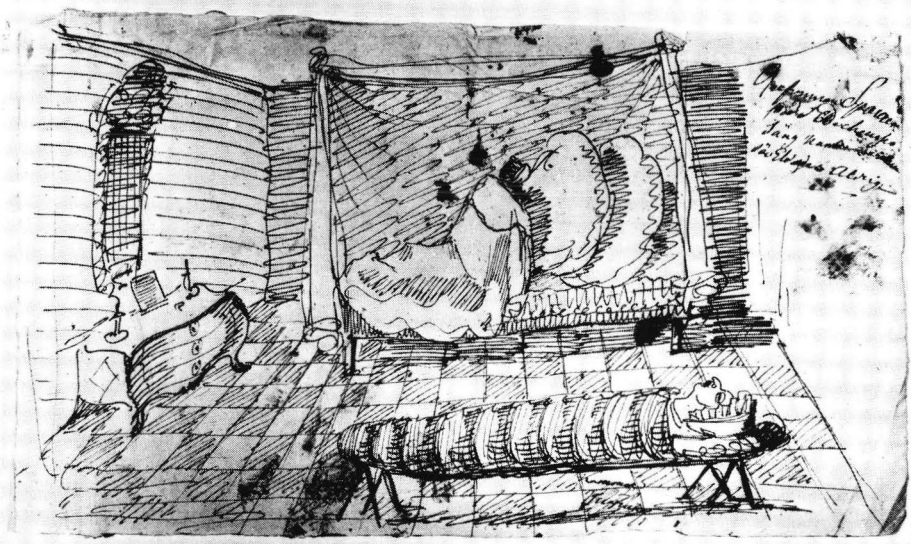

Bild 5. »Grefvinnan Sparres född Decheusses Säng kammare där Eldades aldrig». Sepiateckning av C. A. Ehrensvärd. Finlands nationalmuseum, Antellska samlingarna.

från när och fjärran. Utanför brunnshuset fanns till gästernas nöje en stor gunga, en kägelbana och gungbräden. Sedan man druckit vattnet hörde det redan då till saken att hoppa på gungbräden.²⁵

De exempel jag nämnt på gungbräden som en del av interiören i finska herrgårdssalar är alla från medlet av 1800-talet. Troligen är bruket äldre, men var det också allmännare eller är dessa exempel endast kuriositeter som av en händelse fallit i mina ögon? I bouppteckningar har jag funnit – utan att systematiskt ha sökt efter dem – endast några gungbräden av vilka alla utom två har funnits i trädgården.²⁶ Av dessa fanns ett i geheimerådet Gustaf Hjärnes (d. 1845) hem i Helsingfors. Det nämns i en förteckning över diverse udda möbler i sällskap med en eldskärm, en biljard och ett fortepiano.²⁷ Då förteckningen inte är uppgjord rum för rum är det omöjligt att avgöra var gungbrädet varit placerat. Av samma orsak förblir det oklart var den Gung Planka ursprungligen varit placerad, som fanns i Nastola på Sesta gårds vind år 1848.²⁸ Hjärnes gungbräde dyker senare upp på nytt år 1860 i bouppteckningen efter änkan Gustava Sofia, f. Rosenborg och nu noggrannare definierad »1 stoppadt och beklädt gungbräde med bockar»²⁹ – en i sanning aldrig tidigare skådad kombination. Att brädet använts inomhus torde stå utom allt tvivel; det förblir dock en gåta vilket ändamål det tjänat i ett stadshem.

I alla händelser har t.o.m. de hypotetiska gungbräden försvunnit ur salongerna redan då vi kommer till slutet av 1800-talet. Då den framstående

fotografen Signe Brander i början av detta sekel fotograferade herrgårdar över hela Finland, hade modet från slutet av 1800-talet erövrat salarna genom att proppa dem fulla av plysch och palmer eller med nu vitmålade gustavianska möbler som igen kommit till heders. I dessa överbelastade eller eleganta salar hade gungbrädet inte mera någonting att göra.

Noter:

¹ Grotenfelt 1940, s. 273.

² Ätten Grotenfelt, ss. 137–138. – Personuppgifterna är ur denna bok om inte annorlunda nämnes.

³ Ätten Grotenfelt, s. 139. På planritningen är inte stolarnas placering utsatt.

⁴ von Wendt, s. 102. Författarinnans (f. 1878) minnesbild av rummet kan dock inte till alla delar motsvara verkligheten, emedan bruket att måla 1700-tals möbler vita blev populärt först vid sekelskiftet mellan 1800- och 1900-talet. I detta avseende minns hon rummet sådant det var under hennes egen tid.

⁵ »Pitkä tuoli» eller långstol. Sirelius, s. 319. – I Sverige avsåg man däremot med långstol en stolsliknande bänk med ryggstöd och även en schäslong. Ordbok över svenska språket, s.v. långstol. – Långstolar förekommer ännu i bouppteckningar från början av 1800-talet, t.ex. major Henrik Johan Standertskjöld hade 1819 på Vanantaka gård »1 lång stol», men det framgår inte hurudan den var och var den var placerad. Däremot har den långstol med blått taftöverdrag och löst fodral av randig lärft som nämns på Nuhjala gård 1832 efter Lisette von Willebrand f. Gadolin, troligen varit en soffa.

⁶ Ätten Grotenfelt, s. 148. – Grotenfelt 1940, s. 277. – Nordenstreng, ss. 106, 108, 112.

⁷ von Collan, s. 41.

⁸ Fru Marie von Collan till författaren. Frugårds inv. berättelse 1969.

⁹ Lindberg, s. 248.

¹⁰ Segercrantz, s. 287.

¹¹ Järvikyläs inv. berättelse 1968. – Som en kuriositet må nämnas att en annan gungstol på Järvikylä gick under namnet »predikstolen», emedan Otilia Grotenfelt (1823–1908) f. Crusell brukade sitta i den då hon tillrättavisade sin familj.

¹² Arkivet på Frugård.

¹³ Ätten Grotenfelt, s. 138. Av grundplanen s. 139 framgår att förmaket överraskande nog har två sängar. Kanske det samtidigt användes som bästa gästrum. Under fönstren finns »små skulpterade bord». – Grotenfelt 1940, s. 272.

¹⁴ Segercrantz, s. 287. – Om förmaket som representationsrum jfr Karlson, s. 54.

¹⁵ Nervander, s. 228.

¹⁶ De Geer, ss. 114–115.

¹⁷ Kjellberg, ss. 305–306.

¹⁸ Swahn, ss. 183–185.

¹⁹ Vid denna berättelse nämns i innehållsförteckningen som källa »Ur 'den okändes' rapporter». – Swahns kulturhistoriska beskrivningar är delvis romantiserade. Svenska män och kvinnor, s. 343.

²⁰ von Bonsdorff, s. 484. – Reenstierna, s. 379.

²¹ För dylik motion fanns det nog redan under senare hälften av 1700-talet också en mera raffinerad inrättning, en rumsridhäst (chamber horse), av allt att döma en engelsk uppfinning. Det var en mekanisk länstol, vars sits som en dragharmonika steg och sjönk i den takt man själv angav. Edwards, ss. 323–324, bild 2 och 3.

²² Finlands nationalmuseum, inv.nr 5978: 3, Antellska samlingarna. – Frykenstedt, bild 59. – Personuppgifterna ur Elgenstierna, s. 422 och Kjellberg, s. 284.

²³ Frykenstedt, s. 70.

²⁴ Gallen-Kallela, s. 82. – Bland postkorten som sänts från Runni har de populäraste varit de som föreställer en stuginteriör med brunnsdrickare i täta rader på ett sviktande gungbräde, färdiga att börja hoppa. Museiverket, historiska bildarkivet.

²⁵ Ätten Grotenfelt, s. 156. – Grotenfelt 1940, ss. 284–285. – Lindberg, s. 236.

²⁶ I bouppteckningen år 1850 efter major Per Rudman Bergenstråles hustru Gunilla Lovisa f. Riddersvärd, nämns 2 st. grönmålade gungbräden med bockar. (Här lever ännu kvar 1600-tals bruket att måla trädgårdens träkonstruktioner gröna). Bergenstråles trädgård i Ekenäs var i sanning möblerad, ty där fanns utom gungbrädena 5 ribbsoffor, 2 länstolar, 7 ribbstolar och 4 diverse bord, en del av dem gröna. – I guvernören för Tavastehus län O. C. Rehbinders trädgård fanns 1846 endast ett gungbräde, men 6 gamla trädgårdsbänkar. (Ernestine Rehbinders f. von Baranoff bouppteckning). – I trädgården på Björkboda herrgård fanns 1856 rent av 3 gungbräden och 13 trädsoffor (bouppteckningen efter geheimerådet August Ramsay).

²⁷ ÅLA.

²⁸ Generalmajor Gustaf Adolf Ehrnrooths bouppteckning 1848. ÅLA.

²⁹ ÅLA. I samma bouppteckning förekommer i ett annat sammanhang »Theaterinredning bestående af gamla kulisser, dekorationer och bänkar» samt »45 alnar scherting med undersydd vadd till beklädnad å Theaterbänkarne» – kan det beklädda gungbrädet ursprungligen ha hört till teaterinredningen?

Otryckta källor

Museiverkets historiska byrå

Herrgårdsinventeringar

Frugård, Jorois

Järvikylä, Jorois

Arkivet på Frugård

Alexandra Grotenfelts bouppteckning

Åbo landskapsarkiv (ÅLA)

Hovrättsarkivet

Adelns bouppteckningar

Tryckta källor

Bonsdorff, Carl von: Gustav Mauritz Armfelt IV. *Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland CCXLV*. Helsingfors 1934.

Collan, Clas von: Frugård. *Herrgårdar i Finland III*. Utg. av Gabriel Nikander–Kurt Antell. Helsingfors 1929.

De Geer, Louis: *Minnen I*. Stockholm 1892.

Edwards, Ralph: *The Dictionary of English Furniture I*. London 1954.

Elgenstierna, Gustaf: *Den introducerade svenska adelns ättartavlor VII*. Stockholm 1932.

Gallen-Kallela, Kirsti: *Muistelmia nuoruusvuosiltani 1896–1931*. Espoo 1982.

Frykenstedt, Holger: Idé och verklighet i C. A. Ehrensvarlds karikatyrer. *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Antikvariska serien 28*. Lund 1974.

Grotenfelt, N. Karl: Herrgårdsliv i Jorois under svunnen tid. *Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland CCLXXXI. Hist. och litt.hist. studier 16*. Helsingfors 1940. – Citeras Grotenfelt 1940.

Grotenfelt, N. Karl–Grotenfelt, Erik–Grotenfelt, Kustavi: *Ätten Grotenfelt. Anteckningar för släkten*. Lovisa 1917. – Citeras Ätten Grotenfelt.

Karlson, William: *Kungligt, adligt, lärt och lekt. En samling kulturhistoriska bilder*. Lund 1941.

Kjellberg, Sven T.: *Skåne III. Slott och herresäten i Sverige*. Malmö 1966.

Lindberg, Vivi: Herrgårdstyper och – original i Jorois. *Människor och minnen II*, utg. av Paul Nyberg–Victor Hoving. Helsingfors 1943.

- Nervander, E.: *Kejsar Alexanders 1:s samtliga resor i Finland*. Helsingfors 1906.
- Nordenstreng, Sigurd: *Haapaniemi krigsskola och topografiska kår*. Helsingfors 1930.
- Ordbok över svenska språket utg. av Svenska akademien. Häfte 166–171. Lund 1942.
- Reenstierna, Märta Helena: Årstadagboken III. *Etnologiska källskrifter IV: 3* utg. av Sigurd Erixon–Helge Nelson. Stockholm 1953.
- Segercrantz, Olof: En officer i storfurstendomet Finland. Emil Segercrantz (1826–1901) dagboksanteckningar. *Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland Nr 508. Hist. och litt.hist. studier 58*. Helsingfors 1983.
- Sirelius, U. T.: *Suomen kansanomaista kulttuuria II*. Helsinki 1921.
- Swahn, Waldemar: *En skvallerkrönika från 1790-talets Stockholm*. Stockholm 1927.
- Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok 7. Stockholm 1954.
- Wendt, Lilli von: *Tider som flytt*. Helsingfors 1945.